

УДК [94 : 27 : 061.22] (477.41) «1870/1871»
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2020.1.16>

Михайло Федоренко*

ПРО ПІДГОТОВЧУ РОБОТУ ЗІ СТВОРЕННЯ ПЕРШОЇ РЕДАКЦІЇ СТАТУТУ ЦЕРКОВНО-АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ТА ТОВАРИСТВА ПРИ КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ 1870–1871 рр.

Анотація: На підставі архівних документів і періодичних публікацій XIX ст., найбільш повно розкривається процес підготовчого етапу зі створення Церковно-археологічного музею і товариства при Київській духовній академії у 1870–1871 рр. Особлива увага приділяється документам, що лягли в основу першого статуту музею і товариства, ролі професорів Київської духовної академії П. Лашкарьова, А. Воронова і Ф. Терновського в їх створенні. Реконструються хронологічний хід подій, дається аналіз джерел.

Ключові слова: Церковно-археологічний музей, Церковно-археологічне товариство, Київська духовна академія, церковна археологія, історія церкви

Комплексне дослідження історії Церковно-археологічного товариства (далі – ЦАО), що стало у 1901 р. Церковно-історичним та археологічним (далі – ЦІАО) і Церковно-археологічного музею (далі – ЦАМ) при Київській духовній академії (далі – КДА), проводилося українськими істориками у кінці XX – початку XXI ст. В основному даній темі приділили увагу С. Заремба, В. Ульяновський, І. Карсим, К. Крайній, М. Федоренко й ін. При цьому, основна увага була приділена безпосередньо самому товариству, залишаючи музей на другому плані. Одночасно з цим дослідники відзначали ту визначальну роль, яку зіграв ЦАМ у процесі як виникнення та розвитку самого ЦІАО, так і в розвитку церковної археології, охорони пам'яток історії церкви.

Найбільш повно історію виникнення та діяльності ЦІАО і ЦАМ реконструював у своєму дослідженні К. Крайній¹. У той же час, як К. Крайній, так і інші дослідники, на наш погляд, недостатньо приділили уваги передумовам виникнення товариства і музею при КДА та підготовчій роботі з їх створення. Передумови виникнення та підготовчий процес, що відбувався в академії та за її межами, були порушені досить поверхово. Вивчала розробку проблем церковної археології на археологічних з'їздах другої половини XIX – початку XX ст. І. Карсим. Однак вона лише торкнулася зазначеної проблеми². М. Федоренко дослідив джерела зі створення товариства і музею, але сконцентрувавши основну увагу на

* Федоренко Михайло Олександрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (м. Миколаїв);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1713-6492>; e-mail: m.o.fedorenko@gmail.com

¹ Крайній К.К. Київське Церковно-історичне та археологічне товариство. 1872–1920. *Лаврська альманах: Зб. наук. пр.* Вип. 4. Спецвипуск 1. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2001. 104 с.

² Карсим І.А. Розробка проблем церковної археології на археологічних з'їздах другої половини XIX – початку XX ст. *Vita Antiqua*. 1999. № 2. С. 240–246.

архівних документах і друкованих виданнях товариства й академії³. Російська дослідниця М. Бурликіна, у статті присвяченій історії ЦАМ, так само пройшла побіжно щодо передумов і підготовчої роботи по створенню згаданих установ⁴. Таким чином, виникла певна прогалина, що потребує більш ретельного розгляду саме процесу підготовчої роботи по створенню ЦАМ і ЦАО при КДА, на основі джерел простежити логіку даного процесу, спонукальні мотиви, якими керувалися професори академії у ході розробки основних положень по організації музею та товариства при академії.

Думка про створення церковно-археологічних музеїв була висловлена професором Ф. Буслаєвим на Першому археологічному з'їзді, що проходив у березні 1868 р. в Москві. Піднімаючи проблему про викладання у духовних навчальних закладах християнських старожитностей, а особливо російської іконографії, він вказав на необхідність влаштування при згаданих закладах музеїв, за зразком музею при Берлінському університеті, організованого Піпером. За задумом Ф. Буслаєва, дані музеї виконували б не тільки функцію зберігання історично цінних експонатів, а й служили б наочними посібниками для учнів. Крім цього, музеї принесли би більшу користь вітчизняній культурі й історичній науці в цілому. Випускники духовних семінарій, прийшовши у сільські парафії, на підставі отриманих знань, повинні були берегти національне багатство, перешкоджати його розграбуванню і допомагати вченим у збиранні цінного історичного матеріалу⁵. Однак, з'їзд у кінцевому підсумку тільки обмежився дискусією з даного питання.

У 1870 р. Імператорське Російське археологічне товариство направило до Ради КДА лист з проханням про сприяння в організації Другого археологічного з'їзду в Санкт-Петербурзі у 1871 р. Зокрема, пропонувалося висловити свої міркування щодо порядку проведення як самого з'їзду, так і визначити питання, які слід було б запропонувати до обговорення на з'їзді. Розглянувши дану пропозицію, Рада КДА доручила професорам П. Лашкарьову, Ф. Терновському й А. Воронову: «...войти в соображение по предмету предложения Императорского Русского Археологического Общества и предоставитъ оныя в Совет Академии»⁶.

По суті справи, цей лист став тим самим поштовхом, який спонукав професора П. Лашкарьова і його колег, професорів Ф. Терновського й А. Воронова до дії по розробці плану створення ЦАМ, а потім і товариства при академії. Цьому багато у чому сприяв новий статут духовних академій 1869 р. Даний статут ввів у число досліджуваних дисциплін церковну археологію, про яку говорилося на Першому археологічному з'їзді. Але введення нової, раніше не досліджуваної дисципліни, викликало серйозні труднощі серед викладачів духовних академій, які викладали даний предмет. Сама дисципліна була ще маловивчена, стан речей ускладнювався відсутністю наочності у процесі навчання. Не

³ Федоренко М.О. Протоколи засідань Ради Київської духовної академії 1870-1871 рр. Як джерело вивчення передумов створення Церковно-історичного та археологічного товариства. *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 2005. Т. 13. С. 129-133.

⁴ Бурлыкына М.И. Церковно-археологический музей Киевской духовной академии в системе вузовских музеев дореволюционной России. *Человек, культура, образование* (Сыктывкарский государственный университет имени Питирима Сорокина). 2019. № 2 (28). С. 83-96.

⁵ Буслаев Ф.И. О преподавании археологии. *Труды I Археологического съезда в Москве в 1868 г.* Москва, 1871. Т. 1-2. С. 75-82.

⁶ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК). Ф. 711. Оп. 3. Спр. 773. Арк. 127.

маючи перед собою оригіналу або копії предмету, що вивчається, учні з великими труднощами могли його уявити й ідентифікувати з аналогічними зразками, визначити його особливості. Для подолання зазначеної проблеми ЦАМ здавався виходом із ситуації. Тим більше, що ідею зі створення подібного музею суттєво стимулювала катастрофічна ситуація, що склалася у сфері охорони пам'яток церковної історії Російської імперії, не дивлячись на всі урядові заходи.

З огляду на дані обставини, а також перебуваючи під враженням обговорюваних на Першому археологічному з'їзді питань, П. Лашкар'єв, спільно з Ф. Терновським і А. Вороновим, увійшли до Ради академії 25 вересня 1870 р. з наступною пропозицією: заснувати при КДА церковно-археологічний музей. В обґрунтування необхідності даного музею були закладені наступні положення. Центральним з'явилося положення нового статуту духовних академій про викладання церковної археології. При цьому зазначалося, що сама академія не може не бути стурбованою у пошуку коштів для забезпечення даного предмета навчально-допоміжними посібниками, без яких читання даної дисципліни стає, якщо не безглуздом, то вкрай ускладненим.

Автори записки апелювали до досвіду у вирішенні даного питання вищих навчальних закладів відомства Міністерства народної освіти, які з різних наукових галузей користувалися для цієї мети різного роду навчально-допоміжними установами. У першу чергу, музеями витончених мистецтв з розташованими при них мюнц-кабінетами. Загальна археологія також мала багатий матеріал експонатів, що містилися як у громадських, так і в приватних музеях, доступних для дослідників та учнів. Однак, у церковно-археологічному напрямку, в державі не існувало жодного музею, який можна було використовувати у навчальних цілях.

Разом з тим, авторами обґрунтування зазначалося, що Московська патріарша ризниця, ризниця Троїце-Сергієвської Лаври, ризниці деяких інших монастирів і церков соборних, зберігають у собі найцінніші пам'ятники слов'янської церковної історії. Проте, дані зібрання склалися не з науковою метою, а представляли собою зібрання приватного характеру, що склалися з урахуванням практик тієї установи, до якої вони належали. У всій своїй сукупності, вони представляли собою величезний інтерес і користь для науки, але існуючи у розрізненому стані, ці історичні пам'ятники не могли бути досліджені фахівцями у повній мірі. Крім того, якщо справа стосувалася навчального процесу, то возити студентів КДА на екскурсію до московських релігійних центрів щотижня було б більш ніж нереально. Тому саме існування даних сховищ, з точки зору П. Лашкар'єва, Ф. Терновського та А. Воронова, не усувало необхідності у створенні більш загальних ЦАМ, які формувалися б з чисто науковими цілями та були пристосовані до навчальної програми⁷.

У наступному положенні, про необхідність створення музею при академії, автори визначили об'єкт, на який повинна бути спрямована діяльність музею. Справа в тому, що багатства церковних ризниць, які нагромаджуються століттями, дійсно не мали аналогів. Але для науки матеріальна цінність предмета не завжди має основне значення. Ризниця та начиння, навіть найбіднішої сільської церкви XV-XVII ст. викликає у дослідника такий

⁷ ЦДІАК. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 773. Арк. 256-258.

же науковий інтерес, як і найрозкішніші приналежності найбагатшої монастирської церкви того часу. Для наукової мети важливою є велика кількість предметів та їх різноманітність. У цьому відношенні існуючі ризниці та начиння міських і сільських церков, навіть найбідніших, могли б дати значну кількість високої, у науковому відношенні, важливості предметів богослужбової практики більш-менш давнього часу. Отримання таких предметів для ЦАМ, при встановленому порядку ведення церковного господарства (того часу), не зустріло б особливих труднощів⁸.

Дійсно, не варто навіть було думати про отримання у музейні фонди предметів з тієї ж Московської патріаршої ризниці. У той же час, значне число предметів, цінних у науковому плані, знаходилося у простих церквах, на які П. Лашкар'єв з колегами звертали увагу в своїй записці Раді академії. Тим більше, сама задача придбання експонатів для музею, багато у чому полегшувалася самим ставленням церковнослужителів до начиння необхідного для богослужіння. Часто, при виході з ужитку, та чи інша річ церковного використання, вже на представляла собою для них будь-якої цінності. Винятки становили святині загального або регіонального масштабу. Предмети, які відслужили свій термін, зі слів того ж П. Лашкар'єва, представляли інтерес для церкви лише у вартісному відношенні матеріалу, з якого були зроблені. Виходячи з цього, вони або віддавалися в лом на переплавку, або просто спалювалися чи зберігалися без всякого призначення.

За таких обставин, з точки зору авторів записки, ЦАМ був би найкращим варіантом для використання цих предметів. Правда для цього було б бажано видання урядом розпоряджень, які не дозволяли б знищувати та продавати церковне майно, що вийшло з ужитку, без узгодження з музеями. Мета даної тези полягала у спробі використання державних структур у контролі за ліквідацією та збутом цікавих для науки предметів. Так у доповідній записці Раді академії, професор П. Лашкар'єв говорив: «Не можна не визнати, що ікони старого письма, різне старовинне начиння та священні облачення, що мають хоча б незначну давність, все більше і більше стають рідкісними у православних церквах. Ікони поновлюються, або переходять у комори і на горища церковні й у вогонь; а нерідко, за пропозиціями спритних людей змінюються на нові, уявно ціннішого іконопису і потім опиняються у руках розкольників. Старовинні панікадила, підсвічники тощо змінюються новими, по-перше більш блискучими на вигляд, хоча і менш цінними, як за матеріалом, так і по роботі. Про церковні судини й одяг минулого часу, в більшості церков, можна дізнаватися лише з чуток»⁹.

У цьому положенні, з усією очевидністю, проявляється вплив ідей Першого археологічного з'їзду. Саме там делегати Ф. Буслаєв і П. Казанський піднімали питання про припинення розпродажу та ліквідації старовинних ікон, особливо застерігаючи представників офіційного православ'я від спроб розкольників купити ці реліквії¹⁰.

Сама згадка про розкольників у виступах на московському з'їзді археологів і в доповіді П. Лашкар'єва є не випадковою. Очевидно, у даний період діяльність старообрядців була досить активною, не дивлячись на жорсткі урядові заходи. У Наддніпрянській Україні, у даному плані, найбільш несприятливою, з точки зору православної церкви, була Че-

⁸ ЦДІАК. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 773. Арк. 258.

⁹ ЦДІАК. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 773. Арк. 259.

¹⁰ Труды I Археологического съезда в Москве в 1868 г. Москва, 1871. Т. 1–2. С. 75–85.

рнігівська єпархія. Прагнення розкольників зібрати церковні старожитності, знаходить у собі пояснення в їх боротьбі з офіційним православ'ям. Наявні у них в руках церковні предмети, служили одним з аргументів їх правоти. Судити про кількість церковних реліквій, що знаходилися у них, досить складно через відсутність подібного роду даних. Однак сам факт, що дане питання порушувалося на таких серйозних наукових форумах, як археологічні з'їзди, а також в уже згадуваному обґрунтуванні, каже, що дана кількість була істотною. Тим більше, що розкольникам у цьому допомагали, самі того не усвідомлюючи, церковні причти та парафіяни, які у бажанні прикрасити свій храм, отримували нове начиння, продаючи старе. Отже, з точки зору авторів доповідної записки, необхідність створення ЦАМ при духовних академіях, була вкрай своєчасним заходом. Але, висловивши свої міркування з приводу цього починання, автори доповіді відзначили складність у вишукуванні коштів для організації подібних музеїв і поповнення їх експонатами. За їхнім задумом, це питання мав вирішити Другий археологічний з'їзд, який повинен був відбутися у Санкт-Петербурзі в 1871 р., де з цією пропозицією повинен був виступити делегат від КДА¹¹.

Рада академії, вислухавши доповідь професора П. Лашкарьова, постановила: відправити дані положення по створенню ЦАМ при вищих духовних навчальних закладах до Імператорського російського археологічного товариства.

Однак, сам П. Лашкарьов не прийняв даний проект за остаточний варіант програми створення церковно-археологічного музею при академії. Він розумів, що створення ЦАМ можливо лише у процесі колективної роботи. Маса часу мало піти на ходіння по різних інстанціях і відрядження з метою придбання музеєм цікавих експонатів, які, у свою чергу, необхідно було описувати, розподіляти по відділах і зберігати. Більш того, у галузі музейного будівництва і роботи, ні у кого в академії не було досвіду. Це істотно ускладнювало реалізацію задуманого проекту на практиці. Отже, для подолання подібних труднощів, виникала необхідність створення при музеї певної структури з істориків та археологів, які об'єднаними зусиллями створять проєктований музей. Крім організації останнього, дані особи могли б займатися у ньому науково-дослідною роботою. До того ж на десяти академічних кафедрах, які існували на той час при академії, такі подвижники цілком могли виявитися, що згодом повністю підтвердилося. Таким чином, у П. Лашкарьова, виникла ідея про створення при ЦАМ наукового комітету або комісії, на добровільних засадах. Тим більше, що подібна структура дозволялася новим академічним статутом. Така ідея так само базувалася на відомих раніше пропозиціях про необхідність створення у Київській єпархії для її опису історико-статистичного комітету.

До речі, з подібною пропозицією, ще у жовтні 1866 р., до київського митрополита Арсенія (Москвіна) звертався головний редактор «Київських єпархіальних відомостей», протоієрей П. Лебединцев. Його записка була викликана станом заходів з охорони церковних старожитностей у Київській єпархії. З точки зору автора записки, дані заходи не привели ні до яких результатів. Тому їм було запропоновано для опису єпархії, з метою поліпшення заходів з охорони старожитностей православної церкви, заснувати історико-статистичний комітет при консисторії з духовних вчених осіб, а так само, на добровільних

¹¹ ЦДІАК. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 773. Арк. 259-260.

засадах, приватні комітети у кожному повіті. Однак дана записка не знайшла підтримки у митрополита Арсенія та залишилася без відповіді¹².

Натомість, ймовірніше за все, ідея про створення подібного комітету або комісії, очевидно, продовжувала витати у середовищі істориків та археологів Києва. Тому, в результаті осмислення своєї доповідної записки, у співавторстві з Ф. Терновським і А. Вороновим, поданої до академічної Ради, на додаток до ідеї про заснування при духовних академіях ЦАМ, П. Лашкар'єв виступив з новою ініціативою у Раді КДА 19 листопада 1871 р. Сенс його виступу містився у наступному. Посилаючись на параграф 170 нового академічного статуту, П. Лашкар'єв істотно розширив межі пропозицій, внесених ним до Ради академії від 25 вересня 1870 р. У даному виступі П. Лашкар'єв запропонував більш детальну програму здійснення даного задуму. Бачення майбутнього музею полягало у наступних положеннях.

Музеї повинні зосереджувати у собі дані з різних галузей церковної археології, як у вигляді самих пам'яток, так і, по можливості, найбільш точних їх копій. До складу самих історичних пам'яток повинні входити: пам'ятки мови та листи, тобто різного роду рукописи та стародруки, мистецтв і майстерностей, пов'язаних безпосередньо, як з церковної обрядовістю, так і з її історією, як загальною, так і російською. При цьому передбачалося ввести до складу музею історичні пам'ятки цивільної історії, у тому випадку, якщо вони взаємопов'язані з історією церкви і служать кращому розумінню релігійного побуту стародавніх народів. Виходячи з цього, музеї повинні були складатися з наступних відділів: а) рукописів і різного роду рукописних актів; б) стародруків і гравюр; в) архітектури церковної в уламках і фотографіях; г) живопису і скульптури; д) різного церковного начиння¹³.

Дані положення заслуговують на пильну увагу в тому плані, що це, по суті, перша програма з облаштування ЦАМ у Російській імперії. До цього моменту, рішення подібного питання обмежувалося лише обговоренням, але не більше, а так само хаотичними спробами практичної організації подібного роду закладів, що закінчилися повною невдачею. Аналізуючи план майбутнього музею, запропонованого П. Лашкар'євим, кидається в очі той факт, що зразком йому послужив згадуваний на Першому археологічному з'їзді, ЦАМ при Берлінському університеті, створений Піпером. Даний музей, на той час, вважався чи не єдиним подібного роду музеєм у світі.

У складі музею Піпера лежав наступний план розподілу експонатів. Перший відділ – пам'ятники греко-римського мистецтва (пізня античність), що характеризує перехідний етап від язичництва до монотеїзму, тобто християнства. Так само, сюди відносився відділ християнської епітафіки у знімках найважливіших надгробних написів у катакомбах та інших місцевостей християнського заходу і сходу. Другий відділ – пам'ятники церковної архітектури та церковного начиння, тобто плани і види церков, знімки з давніх предметів – купелей, потири тощо. Архітектурні типи базилічного романського та готичного стилів. Третій відділ – експонати живопису та скульптури. Відділ розподілявся на кілька частин: а) надгробні пам'ятники раннього християнства; б) пам'ятники християнського мистецтва

¹² Києво-Софійський кафедральний протоієрей Пётр Гаврилович Лебединцев. *Труды Киевской духовной академии*. Киев, 1897. Т. 1. С. 165-166.

¹³ ЦДІАК. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 773. Арк. 476.

до XIV ст., включаючи знімки з мозаїк, фрескового розпису найдавніших храмів, зразки іконопису та мініатюр; в) твори живопису і скульптури Західної Європи XV ст. Четвертий відділ – твори християнського мистецтва в Італії XVI ст. і пам'ятники протестантського мистецтва¹⁴.

Порівнюючи обидва плани музеїв – Піпера і П. Лашкарьова, очевидно, що другий без сумніву був ознайомлений з планом експозицій Берлінського музею. Це проявляється у збігові найменувань відділів за винятком першого. Крім того музей Піпера, як зразок, пропагували на Першому археологічному з'їзді, делегатом якого був П. Лашкарьов. Однак він прекрасно розумів, що в умовах реальної дійсності скопіювати музей Піпера не представлялося можливим. Для цього необхідні були значні фінансові кошти, яких духовні академії ще не мали. При цьому ЦАМ при духовних академіях повинен був відповідати не стільки міжнародним стандартам музейного будівництва, скільки, у першу чергу, слугувати збереженню пам'яток вітчизняної церковної старовини, а також навчальній програмі курсу церковної археології. Тому схема музею П. Лашкарьова, у порівнянні з Берлінським музеєм, дещо була спрощена, а точніше адаптована до реальних умов і спрямована, у першу чергу, на вітчизняну історію церкви. Тим більше, що дану схему, в разі успіху, можна було надалі розширити, включивши у неї відділи з іноземними композиціями. Таким чином, схема музею П. Лашкарьова, якщо і не була першою взагалі, з точки зору розробленості, то вже безумовно, на той час, була єдиною, запропонованою до обговорення науковій громадськості, як у Російській імперії взагалі, так і Україні зокрема.

Однак, крім плану проєктованого музею, у доповіді Раді академії від 19 листопада 1871 р. П. Лашкарьов більш детально визначив способи придбання експонатів для музею та джерела даних історико-археологічних цінностей. З точки зору доповідача, музеї повинні були утворюватися, перш за все, з прийняттям на своє зберігання у чому-небудь примітного, в археологічному відношенні, приладдя церковних ризниць. Предмети подібного роду передбачалося купувати для музею шляхом пожертвування, обміну або покупки. Через пожертвування купувалися б предмети, що зберігалися без вживання через свою старість. Купівля передбачалася у разі неможливості пожертвування, або бажанні цю річ продати. При цьому, само собою зрозуміло, придбання експонатів для музею даними способами ні в якій мірі не поширювалося на предмети, що представляли собою особливо шановану місцеву святиню. У цьому випадку, музей обмежувався б придбанням, по можливості, найбільш точної копії оригіналу. Крім цього, надходження різного роду предметів до музею передбачалося і від приватних осіб, а так само через відшукання старожитностей за встановленими законом правилами¹⁵. Зокрема, це стосувалося археологічних розкопок. Дані положення, як і попередні, за мету ставили більш широке тлумачення доповідної записки Раді академії від 25 вересня 1870 р. Якщо раніше йшлося лише про наявність цікавих речей у церковних і монастирських ризницях і коморах, а так само про умови їх зберігання, то у даній доповіді автором вже детально розглядаються способи вилучення даних предметів до фондів передбачуваного музею, визначаються три способи їх придбання. При цьому з'являється нове, раніше не згадуване джерело, а саме – приват-

¹⁴ Монсветов И. Об устройстве церковно-археологических музеев. *Православное обозрение*. Москва, 1872. № 2. С. 274–277.

¹⁵ ЦДІАК. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 773. Арк. 476.

ні особи. Це пояснюється тим, що до цього часу значна кількість різних предметів, пов'язаних з церковної археологією, було зосереджено у приватних колекціях, про що згадувалося на Першому археологічному з'їзді. Ігнорувати подібного роду джерела надходжень до музею було б легковажно. Як покаже майбутнє, саме приватні зібрання склали золотий фонд ЦАО при КДА, зробивши його відомим не тільки в Україні та Російській імперії, а й в Європі.

Однак, найбільш цікаве положення у доповіді П. Лашкарьова стосувалося безпосередньо органу, який своїм завданням поставив би діяльність по створенню музею, тобто положення про археологічної комісії. Необхідність при музеї подібної комісії пояснювалося значним обсягом роботи у даному заході: пошук пам'яток церковної історії по монастирях і церквах, вжиття заходів щодо охорони тих же пам'яток, придбання експонатів для музею, їх опис, розподіл по відділах, складання експозицій, реставрація та зберігання, що могло бути під силу лише організованому з цією метою науковому колективу, тобто передбачуваній археологічній комісії. Тим більше, як уже згадувалося, новий статут духовних академій дозволяв засновувати при академіях подібного роду товариства.

Подібні археологічні комісії, в інтересах науки та збереження релігійних пам'яток середньовіччя, існували, за словами П. Лашкарьова, наприклад, у Франції. Таким чином, автор доповіді посилався у необхідності створення археологічної комісії при музеї не тільки на вітчизняну необхідність, а й на європейський досвід. Сама комісія, з точки зору доповідача, повинна знаходитися у віданні єпархіального преосвященного і під головуванням ректора академії. Обов'язковість заступництва митрополита була обумовлена тим, що без його прихильності починання з організації музею та комісії могло так і залишитися тільки у проекті. Від преосвященного залежало багато, у тому числі й те, що без його дозволу жодна церква та жоден монастир не передали б музею навіть саму незначну річ, навіть якщо вона і вийшла з ужитку. Особливо важливою була підтримка митрополита на першому етапі, у момент становлення музею та комісії. Саме звання й авторитет єпархіального преосвященного забезпечив би, за задумом доповідача, процес поповнення фондів музею, зняв би певні проблеми пов'язані з цим напрямком музейної діяльності. Аналогічною, у даному питанні, була й роль ректора духовної академії. За останнім стояв авторитет очолюваного ним навчального закладу, в якому навчалися діти багатьох сільських священників, чії церкви могли так цікавити передбачуваний музей і комісію. Це давало додаткову можливість у полегшенні придбання того чи іншого експоната для музею з регіонального джерела.

Імена та посади митрополита і ректора духовної академії повинні були, за задумом П. Лашкарьова, стати своєрідним авансованим авторитетом музею та комісії у момент їх утворення. І дійсно, легко відмовити у придбанні предмета для музею простому музейному співробітнику, але дуже важко відмовити в аналогічному проханні митрополиту або ректору академії. Очевидно, що саме дані міркування наштовхнули автора доповіді на ідею поставити цих посадових осіб на чолі комісії. Безпосередньо сам преосвящений своїм розпорядженням повинен був призначати з місцевого духовенства частину членів комісії на постійній основі. Інша частина комісії призначалася ним же з викладачів духовної академії. Крім цього, деяких постійних членів комісії обирала б сама комісія з осіб, які виявили бажання сприяти завданням останньої, як власною в ній участю, так і матеріальною підтримкою.

Дійсні члени комісії, за задумом П. Лашкарьова, повинні були розглядати церкви та монастирі, як за особистим вибором, так і за призначенням комісії. Надавати докладні письмові звіти про археологічне значення знахідок, знайдених ними під час огляду. Так само вони були зобов'язані вирушати у відрядження на місця будь-яких відкриттів, які обіцяють виразно важливі матеріали для науки, і взагалі виконують всі доручення комісії, пов'язані з її науковими завданнями.

Що стосується членів-кореспондентів проєктованої комісії, то вони так само, за задумом, повинні були затверджуватися преосвященним з осіб, які виявили готовність сприяти комісії в огляді церков і монастирів, при цьому повідомляти комісії про свої знахідки під час цих оглядів.

Таким чином, передбачалося створити у Києві науковий центр по збору історичних матеріалів, що складався з музею й археологічної комісії при ньому. Територія епархії покривалася мережею членів-кореспондентів, які повідомляли б комісії цікавлячу її інформацію.

Згідно з проєктом, на підставі звітів дійсних членів і повідомлень членів-кореспондентів, комісія вступала у переговори з відомствами з питань збереження пам'яток історії, що знаходилися в їхньому віданні або передачі тих чи інших предметів, що цікавили комісію, до фондів музею. Звіти членів комісії та повідомлення членів-кореспондентів, протоколи засідань комісії, щорічні звіти про діяльність останньої та стан музею, передбачалося друкувати в академічному виданні¹⁶.

Дана ініціатива професора П. Лашкарьова мала найважливіше значення, оскільки вона лягла в основу проєкту статуту першої редакції майбутнього ЦАМ і ЦАО при КДА. І не дивлячись на те, що у подальшому статут пережив три редакції, основні ідеї, закладені в нього П. Лашкарьовим, залишилися незмінними.

Натомість, детально розглядаючи ту частину доповіді, де йдеться про археологічні комісії, звернемо увагу на невідповідність посилання самого П. Лашкарьова на 170-й параграф статуту духовних академій із самим змістом даного параграфа. У ньому говориться наступне: «Академії надається право відкривати публічні лекції, засновувати наукові товариства, предметом діяльності яких можуть бути: розробка та видання джерел християнського віровчення, пам'яток і взагалі матеріалів, які стосуються історії та сучасного стану церкви, огляд творів вітчизняної й іноземної богословської літератури, пошук способів до підвищення рівня всіх галузей богословських наук, а так само й інших наук, з тих сторін, якими вони стикаються з християнством і богословською вченістю і т.п.»¹⁷.

У параграфі ані слова про комісії, але згадується товариство. Чому П. Лашкарьов пішов на зміну даного положення статуту і замість товариства запропонував при музеї заснувати комісію? Відповідь на це питання необхідно шукати у невпевненості автора проєкту в здатності товариства на початковій стадії впоратися із завданням по організації музею. Та й взагалі первинне завдання полягало у створенні ЦАМ, а сама ідея про структуру при музеї виникла значно пізніше. Але усвідомивши необхідність даної структури, П. Лашкарьов свідомо запропонував назвати її археологічною комісією.

На перший погляд, термін товариство дійсно більше підходив для установи подіб-

¹⁶ ЦДІАК. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 773. Арк. 477-478.

¹⁷ ЦДІАК. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 773. Арк. 478.

ного роду. Сам його сенс асоціюється з чимось великим, серйозним, що вселяє повагу, але з точки зору психології чиновників різних відомств, з якими проєктованому товариству довелося б мати справу, це абсолютно нічого не значило. Більш того, П. Лашкар'єв міг побоюватися, що громадський статус організації призведе до нехтування з боку посадових осіб до його діяльності. Звичайно, історичні й археологічні товариства на той час вже існували, як, наприклад, Російське археологічне товариство у Москві. Але дане товариство вже мало широку популярність, його очолював граф А.С. Уваров, який здобув заслужений авторитет на науковій та громадській ниві. Більше того, саме товариство перебувало під заступництвом Великого князя Костянтина Миколайовича Романова і мало статус Імператорського. Природно, що відразу розраховувати на авторитет і таке заступництво, молодому, новоутвореному товариству, що знаходиться, з точки зору Санкт-Петербурга та Москви, на периферії, не доводилося. Правда, передбачуване заступництво митрополита та головування ректора духовної академії, повинно було зняти у певній мірі дану напругу. Але тут була істотна проблема.

Якщо ректор КДА, архімандрит Філарет гаряче підтримував цю ідею, а згодом, саме його стараннями їй судилося вижити, то київський митрополит Арсеній був до цього почину не тільки байдужий, але навіть вороже налаштований, що показав подальший хід подій. Крім того, досить згадати долю, згаданої вище, записки П. Лебединцева 1866 р. на ім'я даного митрополита. Природно, що П. Лашкар'єв, будучи професором КДА, не міг не знати про певну підозрілість митрополита Арсенія до подібного роду діяльності. Тому, щоб уникнути можливих труднощів у даному починанні, П. Лашкар'єв визначив статус наукової структури при музеї як комісію, а не товариство.

Сам термін «комісія» або «комітет» в асоціативному плані повинен був вселити більшу повагу відомчим чиновникам з якими довелося б мати справу в питанні створення ЦАМ. Тут явно простежується прагнення досягти психологічного ефекту при створенні первинного іміджу передбачуваної комісії. Крім того, у разі відсторонення єпархіального преосвященного від справ комісії, це не зупинило б її поступального руху вперед до наміченої мети. Для самої діяльності комісії, при заздалегідь ясній підтримці ректора академії, було досить лише імені митрополита. З огляду на несприятливе ставлення Київського митрополита Арсенія до даного почину, очевидно передбачалося залучити останнього розпорядженням Св. Синоду, оскільки згідно параграфу 170го Статуту духовних академії 1869 р., статuti наукових товариств при академії затверджуються Св. Синодом¹⁸. Тобто, у разі затвердження запропонованого проєкту статуту Св. Синодом, із закріпленням Київського митрополита у положенні куратора археологічної комісії, останньому довелося б підкоритися указу вищої інстанції, не дивлячись на власну думку з даного питання. Не випадковою була і пропозиція про призначення до складу комісії митрополитом осіб з місцевого духовенства. Таким чином, передбачалося зв'язати верхівку місцевого духовенства з діяльністю комісії, що значно полегшувало б її діяльність, особливо на першому, найважчому етапі становлення.

Рада академії, вислухавши міркування професора П. Лашкар'єва, постановила: «Визнаючи, що раніше викладене у поданні екстраординарних професорів Петра Лашка-

¹⁸ ЦДІАК. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 773. Арк. 478.

р'ова, Олександра Воронова і Філіпа Терновського міркування про устрій церковно-археологічного музею, так і дійсна пропозиція професора П. Лашкар'ова, відповідають дійсним потребам академії та загальним інтересам науки, доручити професорам П. Лашкар'ова, А. Воронову та Ф. Терновському скласти, на викладених ними підставах, проект статуту для музею та церковно-археологічної комісії при Київській духовній академії, який свого часу і надати на затвердження Св. Синоду. А між тим зобов'язати професора П. Лашкар'ова, відрядженого на Археологічний з'їзд, скористатися для цієї мети і тими вказівками, які можуть бути надані при обговореннях [питань] з проблем збереження та популяризації пам'яток християнських старожитностей на майбутньому з'їзді»¹⁹.

Керуючись постановою Ради, П. Лашкар'ов, будучи делегатом Другого археологічного з'їзду, 11 грудня 1871 р. виступив зі своїм проектом на засіданні з'їзду.

З усього вище викладеного можна зробити певні висновки. Ідея про створення ЦАМ та археологічної комісії, перетвореної згодом у ЦАО, виникла не на порожньому місці. Вона була продиктована проблемною ситуацією в питанні збереження пам'яток церковної історії, як у Російській імперії в цілому, так і в Україні зокрема. На дану проблему неодноразово вказували представники як наукових кіл, так і окремі, не байдужі до історичної спадщини представники громадськості – цивільні та релігійні діячі. Питання про збереження пам'яток церковної старовини піднімалося на Першому археологічному з'їзді у Москві в 1868 р. Під впливом ситуації, що склалася, і полеміки на Першому археологічному з'їзді, ідею про створення ЦАМ при КДА висловив професор КДА П. Лашкар'ов. За підтримки академічної Ради, у співпраці з колегами, професорами академії А. Вороновим і Ф. Терновським, П. Лашкар'ову вдалося, використовуючи вітчизняний і зарубіжний досвід, розробити план створення ЦАМ при КДА та археологічної комісії, перетвореної у ЦАО-ЦІАО. Згодом вони стали першими та найбільш успішними науковими організаціями подібного роду в Російській імперії та Наддніпрянській Україні, які отримали світову популярність і визнання.

Mykhailo Fedorenko

On the Preparatory Work for the Creation of the First Edition of the Charter of the Church-Archaeological Museum and Society at the Kyiv Theological Academy in 1870-1871

Annotation: On the basis of archival documents and periodical publications of the 19th century, the process of the preparatory stage for the creation of the Church-Archaeological Museum and Society at the Kyiv Theological Academy, in 1870-1871, is most fully revealed.

A brief analysis of the historiography of the issue under study is given. The influence of the first archaeological congress in 1868 in Moscow on the idea of creating a church-archaeological museum and an archaeological commission at the Kyiv Theological Academy is traced. The article describes the situation in the issue of protection and conservation, monu-

¹⁹ ЦДІАК. Ф. 711. Оп. 3. Спр. 773. Арк. 479.

ments of Christian church history, as in the Russian Empire in general and Ukraine in particular.

The article was analyzed: a memo of professors of the Kyiv Theological Academy P. Lashkariiev, A. Voronov and F. Ternovskiyy on September 25, 1870 and a memo of Professor P. Lashkariiev on November 19, 1871, to the Academic Council, on the need to create a church-archaeological museum and archaeological commission. The motives that they used in the development of plans for the creation of the museum and the commission are revealed. The decisive role of Professor P. Lashkariiev in the creation of these documents has been determined. The chronological course of events is reconstructed.

Keywords: Church-Archaeological Museum, Church-Archaeological Society, Kyiv Theological Academy, Church Archaeology, Church History